

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

15-5-1925--
(श्री सनातनधर्मोपदेश)

श्री नीति वचनभाषा

(म. ६ ठो.)

42

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीविजयो भूतिध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥

संयोजक, अनुवादक अने प्रकाशक -

शान्त्री जंगलशंकर भण्डारशंकर,

भडीपूरपुर राजगीरानो भोदरवो-भुरत.

कीमत २. २०. ३ आना.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૧૮૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ જાતિય યત્નના

વિષય કૃષ્ણ : પર

ॐ

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

(श्री सनातनधर्मोपदेश)

श्रीनीतिवचनभाषा

(भ. इ. ठो.)

—: संप्रदत्ता, अनुवादक अने प्रकाशक :-
शास्त्री गंगाशंकर भण्डारकर,
महोदयपुरा दालगीयानो मोहल्लो-सुरत.

सुरतभा-की. जे आना.
देसावर-की. आढीआना.
छिंदुरथान पछार-की. त्रलु आना.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

૪૪૮૭૭૨

૧૨૧૮૧

—: છાપનાર :—

હરગોવનદાસ હરકીશનદાસ.

શ્રી “અધિકા વિજય” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ખરાનપુરી ભાગોળ ભાલુવાળી પોળ-સુરત.

—: પ્રસિદ્ધ કર્તા :—

શાસ્ત્રી ગંગાશંકર મંચ્છાશંકર

ઠે. મહીધરપુરા દાલગીયાનો મહોલ્લો-સુરત.

❀ અમૂલ્ય સૂચના. ❀

આ ગ્રંથ પ્રભુ ઇચ્છા હશે તો ૧૦૮ લાગમાં વાચક વર્ગના કર કમળમાં મૂકવાનો અમારો વિચાર છે. ૧૦૮ મણકાની વૈજયંતિમાળા પ્રભુના કંઠમાં જેમ શોભી રહે છે તેમ સુવર્ણ સ્વરૂપ ધારણ કરતી ભારત ભૂમીના આંતર ભાગમાં વિરાજીત ગુર્જર ભૂપ્રદેશમાં પોતાની દેદીપ્યમાન પ્રભાથી દીપી નીકળશે.

દરેક લાગની કીંમત બે આના સુરતવાસીઓને.

દેશાવરમાં કીંમત અઢી આના ટપાલ સાથે.

હિંદુસ્તાન બહાર કીંમત ત્રણ આના.

સામટા બાર (૧૨) લાગના અગાઉથી ગ્રાહક ધનારને ૧ લો તથા ૨ બે લાગ વિનામૂલ્યે (મફત) આપવામાં આવશે. અર્થાત્ તેઓએ હોઠ રૂપીએ અગાઉથી મોકલવો. એટલે જેમ જેમ લાગો બહાર પડતા જશે તેમ તેમ તેઓના ઉપર રવાના કરીશું.

કોઈ સંબંધન આ નાનકડા પુસ્તકના પાંચ આહુકો કરી બાર ભાગનું મૂલ્ય દોઢ રૂપીઆના હિસાબથી સાડાસાત રૂપીઆ તે પાંચે આહુકોના નામ ઠેકાણા સાથે અમારા પર મોકલી આપશે તેને આ પુસ્તક **ચોદ્દભાગ** સુધી મફત આપવામાં આવશે. વાચકોને આ એક અમૂલ્ય લાભ છે. કાર્યદક્ષ સંબંધન અનેક રીતે પોતાના મિત્રો વગેરેમાં વાત વાતમાં આહુકો કરી શકે છે. એવા સુશીલ ધર્મીઓને માટે આ કાંઈ કઠણ વાત નથી. કોઈ **દાનવીર** સંબંધન પુરૂષ, યજ્ઞયાગાદિક ક્રિયાઓમાં, તથા શાળા પાઠશાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓ વગેરેને ભેટ આપવાની ઇચ્છા ધરાવશે તેને સામટી નકલો લગભગ ૧૦૦) સો ખરીદવાથી પડત કીંમત ગણી બીન નફે આપવામાં આવશે.

આ પુસ્તક કેટલું ઉપયોગી છે તેને માટે સુપ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો આવેલાં છે. જે અમે પ્રસંગોપાત પ્રત્યેક ભાગોમાં બહાર પાડીશું.

ટુંક મુદતમાં ૧૪ ભાગ છપાઈ જશે. તે છપાયા પછી આહુક થનારે ૧૫ પાણીએ રૂપીઆ ટપાલ ખર્ચ જુદું આપવું પડશે. આવા ધાર્મિક, સાહિત્ય પ્રચારક, નીતિ બોધક કાર્યમાં અવશ્ય મદદ કરો. આ ગ્રંથમાં એવાં એવાં વ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવા રસદાયી પદોનો સંગ્રહ છે કે એક ભાગ વાંચશે એટલે બધા ભાગો વાંચવા તરફ ધ્યાન ખેંચાશે.

દાનદ્વારા દ્રવ્યશુદ્ધિ કરવાનો આવો અમૂલ્ય સમય જવા દેવો નહીં. ગયો વખત પાછો આવી શકતો નથી. આપણે અનેક પ્રકારે સાચા જીઠા પ્રપંચો કરી ધન મેળવ્યું તેમાં ચાર ભાગીદારો ઉત્પન્ન કરીએ છીએ તેના નામો:-

ચત્વારો ધનદાયાદા ધર્માગ્નિનૃપતસ્કરા:

તેષાંજ્યેષ્ઠાઘમાનેન ત્રયઃકુપ્યન્તિ બાંધવા: ॥ ૧ ॥

ધર્મ, અગ્નિ, રાજા અને ચાર. આ ચાર ભાઈઓ આપણા દ્રવ્યના ભાગીદારો છે. તેમાં મોટાભાઈનું [ધર્મનું] અપમાન થાય તો બાકીના ત્રણ ભાઈઓને ક્રોધ ચઢે છે. અર્થાત્ ધન હોય અને ધર્મ ન કરીયે તો અગ્નિ રાજા અને ચારને હાથ ચાલ્યું જાય માટે અવશ્ય ધર્મ કરવો. આવા ઉપરોક્ત ધાર્મિકને નૈતિક કાર્યોમાં આર્થિક સહાય આપી પોતાની સદ્ધર્મી અને પરોપકારી ભાવના પ્રદર્શિત કરવી. કહ્યું છે કે:-

પરોપકારઃ કર્તવ્યઃ પ્રાણૈરપિ ધનૈરપિ ।

પરોપકારજં પુણ્ય ન સ્યાત્કતુશતૈરપિ ॥

પ્રાણ કે ધનવડે અવશ્ય પરોપકાર કરવો જોઈએ. જે પુણ્ય સેંકડો યજ્ઞ કરવાથી મળે છે તેનાં કરતાં પણ અધિક પુણ્ય પરોપકારી સંબંધનને મળે છે.

એજ લી. શાસ્ત્રી ગંગાશંકર મંછાશંકર

શ્રી નીતિ વચનમાળાના પ્રકાશક.

તા ક:-એજ ટો જોઈએ છે. કમીશન સારું મળશે, માટે પ્રકાશકને મળો અથવા લખો.

મહાનુભાવ શ્રી વિદ્વદ્વર્યોના અભિપ્રાયો.

રા૦ રા૦ શ્રીમાન્ રાવખહાદુર કમળાશંકર પ્રાણશંકર
ત્રિવેદી અમદાવાદ પ્રે. રા૦ ટ્રે. કે.૦ ના માણ પ્રીન્સીપાલ
હવાડીઓ ચકલો-સુરત ૧૬ મી માર્ચ ૧૯૨૫

રા૦ રા૦ વિદ્વદ્વર્ય શાસ્ત્રીજી ગંગાશંકર મંછાશંકર
સુરત.

પ્રણામ પૂર્વક વિનંતિ કે આપણી તરફથી “ શ્રી નીતિ
વચનમાળા ” ના મણુકા ૧-૫ ની પ્રતિ મળી છે ઉપ-
કૃત થયો છું.

સંસ્કૃત સાહિત્યના અગાધ સમુદ્રમાંથી આપે નીતિને
લગતાં કાવ્યરત્નો એકઠાં કરવામાં અને ભાષાન્તર સાથે
વાચકવર્ગ સમક્ષ મૂકવામાં સારો પરિશ્રમ લીધો છે. સંસ્કૃત
ભાષામાં પ્રવેશ કરનાર વિદ્યાર્થીને તેમજ સામાન્ય વાચક
વર્ગને પણ એ પદો ઉપયોગી ને બોધદાયક છે. એમાં
અનેક પ્રસંગે કામ આવે એવો, વ્યવહારોપયોગી ઉપદેશ
સમાએલો છે ને તે વાચકવર્ગને બહુ હિતકારક છે ૦

લી૦ રનેહાધીન કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી

પા. શ્લો.

પા. શ્લો.

શ્રી ગણેશસ્તુતિ ૧૦- ૧

બ્રહ્મ જાણવાનાં સાધનો ૧૨- ૦

દશ અવતારનું વર્ણન ૧૩- ૩

પડિતના લક્ષણો ૧૪-૫૪૭

મૂર્ખના લક્ષણો ૧૫-૫૫૧

શિવ પર્વતી સ્તુતિ ૧૭-૫૫૬

આથી વધારે કયો

કૂર હોય .. ૧૮-૫૫૭

પાપ કર્મ કર્તાજ દૂષિત

ગણાય છે ... ૧૮-૫૫૮

બુધ્ધિમાનોનું બુધ્ધિબળ ૧૯-૫૫૯

સુખી થવાના લક્ષણો ,, -૫૬૦

ગુપ્ત વાતની પ્રસિધ્ધિનું

પરિણામ ... ૨૦-૫૬૧

કોઈ પણ કામ એકલાએ

કરવું નહિ ... ૨૧-૫૬૨

સત્ય એ સ્વર્ગની

સીદ્ધિ છે ... ૨૧-૫૬૩

ક્ષમાથી દરેક સિધ્ધ

થાય છે. .... ,, -૫૬૪

રાવણ સીતા સંવાદ ૨૨-૫૬૬

ભાઈઓના ટોળામાં નિર્ધનતાથી

જીવવું સારૂ નથી ૨૩-૫૬૭

દરિદ્રતાથી પીડાતા પડિતની

વાણી ... ૨૪-૫૬૮

જુઠા સાક્ષીની ગતિ ,, -૫૬૯

જાણી જોઈને જુઠું બોલનારની

ગતિ ... ૨૫-૫૭૦

સર્પ નાશક સ્તવન ,, -૫૭૧

છપું પાપ છાનું રહેવું નથી

... .. ૨૬-૫૭૩

દરિદ્રતાથી દુઃખી સાસુનું રદન

૨૬-૫૭૫

ક્ષમા ઉત્તમ શાંતિરૂપ છે ૨૭-૫૭૬

પૃથ્વી આ એ પુરૂષને ગળી જાય

છે ... ૨૮-૫૭૭

આ એ કર્મોથી મનુષ્યો શાભે

છે ... ૨૮-૫૭૮

આ બને પારકાને વિશ્વાસપાત્ર

છે ... ૨૮-૫૭૯

શરીરને શોષનાર એ કંટકાર ૨૯-૫૮૦

આ એ પુરૂષો ઉલટાં કામોથી

પ્રતિક્ષા નાશ કરે છે ૨૯-૫૮૧

આ એ પુરૂષો સ્વર્ગની ઉપર રહે

છે ... ૨૯-૫૮૨

ગળે પથ્થર બાંધી હુઆડવા જેવી

વસ્તુ... .. ૩૦-૫૮૪

યમરાજની દૂતી વૃધ્ધા શું કહે

છે ... ૩૦-૫૮૫

વૃદ્ધા કલિસમાન ધર્મવાળા છે.

૩૧-૫૮૬

આ ત્રણ જણ પરાધીન છે

૩૨-૫૮૭

નાશકારક ત્રણ અવગુણો ,, ૫૮૮

વિપતિમાં શરણ આવેલાં આ ત્રણ

જણને તરછોડવા નહિ ૩૨-૫૮૯

લાગ કરવા જેવી ચાર વસ્તુઓ

... .. ૩૩-૫૯૦

પા. શ્લો.

પા. શ્લો.

ગૃહસ્થોએ રાખવા લાયક ચાર
 વસ્તુઓ ... ૩૩-૫૯૧
 તત્કાળ ફળ આપનારી ચાર
 વસ્તુઓ ૩૪-૫૯૨
 અભયદાન આપનારી ચાર
 વસ્તુઓ ... ૩૫-૫૯૩
 અમિરૂપ પાંચ વસ્તુઓને
 સેવરી ... ૩૫-૫૯૪
 સત્કાર કરવા લાયક પાંચ
 વસ્તુઓ ... ૩૫-૫૯૫
 જ્યાં જ્યાંએ ત્યાં આ પાંચ ચીજ
 તો ખરીજ ... ૩૫-૫૯૬
 શુદ્ધિ નહ થવાના કારણો
 ... ૩૫-૫૯૭
 આ છ પદાર્થને અવશ્ય ત્યાગ
 કરવા ... ૩૬-૫૯૮
 વૃદ્ધાવસ્થા અને નવોદાની
 સરખામણી ૩૬-૬૦૦
 મૃદુતા ઉત્તમ ફળ મેળવવાનું
 સાધન છે. ... ૩૭-૬૦૧
 આ છની જીવીકા છ પ્રકારે છે
 ... ૩૮-૬૦૨
 બધે ઘડી નજર ન નાખેથી
 છ જણા બગડે છે ૩૮-૬૦૩
 તજવા યોગ્ય આઠ અવગુણો
 ... ૩૮-૬૦૪
 હર્ષના માંખણરૂપ આઠ સદ્
 ગુણો ... ૩૯-૬૦૭
 પુરૂષોની શોભારૂપ આઠ ગુણો
 ... ૪૦-૬૧૦

આત્રિયનું લક્ષણ ... ૪૦-૬૧૧
 દાન કરવાના પ્રકાર ૪૦-૬૧૨
 ગૃહસ્થાશ્રમી મોટો ગણાય છે
 ... ૪૧-૬૧૩
 આ સ્થૂળ શરીરને જે જાણે
 તે જ્ઞાની છે ... ૪૧-૬૧૪
 ધર્મને ન જાણનાર દશ પુરૂષો
 ... ૪૨-૬૧૬
 સર્વ લોકો કોને નમે છે ૪૧૭
 સમગ્ર રાજલક્ષ્મીનું રહેકાણું
 ... ૪૩-૬૧૮
 ધીરવીરના લક્ષણો ,, - ૬૧૯
 કલિનાશક કીર્તન ,, - ૬૨૦
 બહુ દોડાદોડ કરવાથી લક્ષ્મી
 મળે નહીં ૪૪-૬૨૧
 માત્ર એકલો જીવજ કર્માનુસાર
 ચાલ્યો જાય છે ,, - ૬૨૨
 પૂર્વે કરેલાં પ્રયત્નો પોતાના
 સંરક્ષક છે ... ૪૫-૬૨૩
 દેવની વિચિત્ર ગતિ માટે કપોત
 કપોતીનો સંવાદ ,, - ૬૨૪
 નક્ષત્ર સૂચીનું લક્ષણ ૪૬-૬૨૫
 નક્ષત્ર સૂચીના કહેવા પ્રમાણે
 વર્તનારની દશા ,, - ૬૨૬
 બ્રહ્માત્મીનું લક્ષણ ,, - ૬૨૭
 કોણુ કોણુ પાપ નાશ કરે છે
 ૪૭-૬૨૮
 આવો રાજ અજીત મહાત્મા
 જેવો છે .... ,, - ૬૨૯
 નિરંતર સુખી કોણુ? ૪૮-૬૩૦

॥ ॐ श्री कृष्णाय नमः ॥

श्री नीति वचनमाला.

ॐ यन्नाध्यस्तमिदं सर्वं रज्ज्वामुरगवज्जगत् ।

तं वदे परमात्मानं कृष्णनामभृतं परम् ॥ १ ॥

जेમાં આ સઘળું જગત્, દોરડીમાં સર્પની જાંતિ
થાય છે તેમ અધ્યસ્ત છે એવાં શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને હું
પ્રણામ કરું છું.

॥ श्री शार्दूलविक्रीडितम् ॥

→ श्री गणेशनी स्तुति. ←

जम्माद्यस्य यतोन्वयादितरतश्चार्थेष्वभिज्ञः स्वराट् ।

तेने જણાવવાય આદિકવચે મુહૂંચંતિ યત્સૂચ્યઃ ॥

તેજોવારિમૃદાં યથા વિનિમયો યત્ર ત્રિસર્ગોઽમૃષા
ધામ્ના સ્વેન સદા નિરસ્તકુહકં સત્યં પરં ધીમહિ ॥ ૧ ॥
[ભા૦ પ્ર૦ સ્કં૦ ૧]

અન્વય-યતઃ આદ્યસ્ય, જન્મ, યથા, વિનિમયઃ તેજોવારિ-
મૃદા, આં, નિરસ્તકુહકં, તેને અનુ, અભિજ્ઞાઃ હિતરતઃ
અયાત. યત્ર, ત્રિસર્ગઃ અમૃષા, સૂર્યઃ આદિકવચે,
હૃદા-યત્ મુહ્યંતિ. યઃ સાક્ષાત્, બ્રહ્મ, પદ્મ,
અર્થેષુ, સત્યમ્ સ્વરાટ્, વચં. તં, પરં. સદા, ધીમહિ.

જે હિમાલયથી ઉત્પન્ન થયેલાં પાર્વતીએ તેલથી
મર્દન કરી અતિ સુંદર નરાકાર સ્વરૂપ બનાવ્યું છે, (આ
ભવિષ્યોત્તર પુરાણની કથા છે.) અને પાછળથી નિર્ભય
અને જ્ઞાની મહાદેવજીએ ગજ સ્વરૂપ આપ્યું છે. માટેજ
જ્યાં ત્રિસર્ગ સત્ય છે અથવા તો નરગજરૂપ દ્વિસર્ગ
પણ સત્ય છે. એવા ગજાનનને આદિ કવિત્વ પ્રાપ્ત કર-
વાને માટે વિદ્વાનો વારંવાર હૃદયથી ધ્યાન કરે છે. વળી
જે સાક્ષાત્ બ્રહ્મ^૧ સ્વરૂપ હોવાથી પોતે પોતાના તેજથી

---

૧ તથાચ શ્રુતિઃ—નમસ્તે ગણપતયે ત્વમેવ પ્રત્યક્ષ
બ્રહ્માસિ ત્વંજ્ઞાનમયો વિજ્ઞાનમયોસિ, સર્વ જગદિદં ત્વત્તો
જાયતે, સર્વ જગદિદં ત્વત્તસ્તિષ્ઠતિ, સર્વ જગદિદં ત્વયિ
લયમેશ્યતીતિ.

સ્મરણ કરનારાઓના વિધ્નો નાશ કરી ધર્માદિ ચાર પુરુષાર્થોમાં સત્યતા ઉત્પન્ન કરે છે. અને જે અંકુશ વગેરે આયુધોથી, પાર્વતી, શંકર અને સ્કંદ વગેરે પોતાના વડિલોથી શોભી રહ્યા છે. એવા શ્રી પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ શ્રી ગણેશનું અમે બધાં હૃદયોમાં ધ્યાન કરીએ છીએ.

બીજો અર્થ-શ્રી વિષ્ણુના કહેવાથી ઇંદ્રએ ગણેશનું અર્ચન કર્યું જેથી અમૃત વગેરે રત્નો સમુદ્રમાંથી પ્રાપ્ત કર્યાં વળી વનમાં ગયેલાં પાંડવો બ્યારે ઘણું કષ્ટ પામ્યા ત્યારે કોઇ એક મહાત્માના ઉપદેશથી યુધિષ્ઠિર રાજાએ શ્રી ગણેશનું અર્ચન કરેલું જેથી શ્રી કૃષ્ણજી તત્કાળ પ્રગટ થઇ તેઓને આપત્તિમાંથી ઉગાર્યાં હતા. વળી કવિત્વ મેળવવાને માટે વિદ્વાનો પણ જેનું વારંવાર ધ્યાન કરે છે. જેની ઉપાસનાથી શોક, મોહ અને વિદ્વંસ પણ નાશ પામે છે. જેમ તેજ, જળ અને મૃત્તિકાનો પરસ્પર વ્યત્યાસ મિથ્યા છે તેમ પોતાના તેજથી નિરંતર પ્રકાશતા, કપટ વિનાના સત્ય બ્રહ્મ સ્વરૂપ શ્રી ગણેશનું અમે બ્રહ્મ દ્રષ્ટિથી ધ્યાન કરીએ છીએ.

વસંત તિલકા.

વંશીવિભૂષિતકરાન્નવનોરદાભાત
 પીતાંબરાદરુણબિંબફલાધરોઢાત ।
 પૂર્ણેદુસુંદરમુખાદરવિન્દનેત્રાત
 કૃષ્ણાત પરં કિમપિ તત્ત્વમહં ન જાને ॥ ૨ ॥

મધુરી વાંસળી ધારણ કરવાથી શોભાયમાન કરકમળ
 વાળા, નવાં મેઘ સમાન કાંતિ ધારણ કરનારાં, પીતાંબર
 ધારણ કરનારાં અને રાતાં જિંઘ ફળ સમાન અધરોઢવાળા
 સંપૂર્ણ કુળાઓથી ખીલેલાં ચંદ્રમા સમાન મુખ કમળથી
 સુશોભિત, લાલ કમળ સરખાં નયન ધારણ કરનાર શ્રી
 કૃષ્ણ ભગવાન કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ ખીજું કોઈ પણ તત્ત્વ
 નથી એમ હું જાણું છું.

બ્રહ્મ જાણવાનાં સાધનો.

ૐ મૃગુર્વે વારુણિઃ વરુણ પિતરમુપસસાર ।

અધીહિ ભગવો બ્રહ્મેતિ ।

તસ્મા ણતપ્રોવાચ । અન્નં પ્રાણં ચક્ષુઃ

શ્રોત્રં મનં વાચમિતિ ।

વરુણનો પુત્ર ભૃગુ એક વખત પોતાના પિતા વરુ-
 ણની પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે-હું ભગવન? બ્રહ્મ એ
 શું છે? તે સંબંધી આપ મને ઉપદેશ આપશો? તેણે
 તેને આ પ્રમાણે કહ્યું:-અન્ન, પ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર, મન,
 અને વાણિ આટલાં બ્રહ્મને જાણવામાં સાધન રૂપ છે.

દશ અવતારનું વર્ણન.

“શાર્દૂલ વિક્રીડિતમ્.”

પાયાઢઃ કરણો રણો રણ રણો રાણો રણો વારણો
 દત્તા યેન રમા રમારમરમા રામારમા સારમા ।
 ન શ્રીમાનુદયોદયો દયદયો દાયોદયો દેદયો
 વિષ્ણુર્જિષ્ણુરભીરભીરભિરભીરાભીરભીસારભીઃ ॥ ૩ ॥

સર્વ વ્યાપક માયાનું અવલંબન કરીને અખિલ જગત્નું રક્ષણ કરતા અને રક્ષવામાં વિધ્ન નાંખનારાઓને જીતનાર શ્રી લક્ષ્મીપતિ તમારું રક્ષણ કરશે.

સત્યરાત્ર્યર વ્યાપી સર્વાતિર્યામી પરમાત્મા છે તે વાત મજબૂત કરવાને બધા અવતારોનું વર્ણન કરાય છે.

કરણ:-પાણીમાં શબ્દ કરનાર અથવા ગતિ કરનાર ૧ મત્સ્ય અને ૨ કૂર્મ અવતાર ધારણ કરનાર, અરણ:-યુધ્ધ કરવાની ઇચ્છા ન રાખતા. વિપ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરનાર ૩ વામન અવતાર, રણરણો રાણોરણો વારણ —યુદ્ધમાં થઈ રહેલા રણુકાનો પડઘો અને રણુમાં દેડતા શૂરવીરોને નાશ

કરનાર ૪ નૃસિંહ અવતાર, દક્ષાએન રમા રમારમરમા રામા
 રમા સારમા—શત્રુઓને હરનાર બ્રાહ્મણને આપેલી લક્ષ્મી
 સાથે રમણ કરનાર રમાપતિ વિષ્ણુને આનંદ આપનાર
 ૫ પરસુરામ અવતાર, ઉદયોદયઃ પૃથ્વીને જળમાંથી ઉપર
 લાવનાર ૬ વરાહ અવતાર, અદ્યદયઃ—અર્થાત્ નિર્દય પર
 દયા કરનાર ૭ બુધ્ધ અવતાર, દાયોદયોદેદયઃ—પોતાનો
 વારસો મેળવવાને હથિઆર ધારણ કરનારાં કોરવોનો નાશ
 કરનાર અર્જુનપર દયા કરનાર ૮ શ્રીકૃષ્ણ અવતાર,
 અમીર મીરમિઃ અન્ય શ્રીને ઉપાડી જવા રૂપી નકારાં
 કામો કરવામાં નિર્ભય રાવણને ભય ઉત્પન્ન કરાવવામાં
 વેગથી તૈયાર થનાર ૯ રામ અવતાર, અમીરામીરમીસારમીઃ
 શૂરવીરો અને બીકણો વગેરેને કપટથી કે લોભથી ભય
 ઉપજાવનારા દુષ્ટ મ્લેચ્છોને ભય ઉત્પન્ન કરનાર ૧૦ કલ્કી
 અવતાર, આ દશ અવતાર ધારણ કરનાર સચરાચર વ્યાપી
 પરમેશ્વર તમારૂં કલ્યાણ કરે.

પંડિતના લક્ષણો.

આત્મજ્ઞાનં સમારંભસ્તિતિક્ષા ધર્મનિત્યતા ।

યમર્થાન્નાપકર્ષતિ સં જે પંડિત ડખ્યતે ॥૫૪૭॥

નિષેવતે પ્રશસ્તાનિ નિંદિતાનિ ન સેવતે ।

અનાસ્તિકઃ શ્રદ્ધાધાનં એતત્ પંડિતલક્ષણમ્ ॥ ૫૪૮ ॥

ક્રોધોદ્દર્ષશ્ચ દર્પશ્ચ હ્રીસ્તંભો માન્યમાનિતા ।

યમર્થાન્નાપિ કર્ષન્તિ સંઘે પંડિત ઉચ્યતે ॥ ૫૪૯ ॥

યસ્ય કૃત્યં ન જ્ઞાનંતિ મંત્રં વા મંત્રિતં પરે ।

કૃતમેવાસ્ય જ્ઞાનન્તિ સંઘે પંડિત ઉચ્યતે ॥ ૫૫૦ ॥

આત્માનું જ્ઞાન, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાર્યને આરંભ, સહનશીલતા, અને ધર્મ પરાયણતા આ ચાર વસ્તુઓ છે છતાં પણ જે પુરુષાર્થથી બ્રહ્મ થતો નથી તે પંડિત કહેવાય છે. ૫૪૭ જે ઉત્તમ કામો કરે છે નિંદિત કામોથી બચે છે. જે નાસ્તિક નથી પરંતુ શ્રદ્ધાવાળો છે તે પંડિત કહેવાય છે. ૫૪૮ ક્રોધ, હર્ષ, ગર્વ, લાજ, અક્રંડ સ્વભાવ, પોતેજ જગત્ માન્ય છે એવી સમજ (અહંકાર), આટલી વાતો જે માણસને ધર્મ વગેરે પુરુષાર્થથી બ્રહ્મ કરતી નથી તેનેજ પંડિત કહેવો ૫૪૯. જેણે પોતેજ કરેલા કામને અને ચિત્તમાં ધારણ કરેલાં વિચારને બીજો કોઈ પણ જાણી શકતો નથી તેજ પંડિત કહેવાય છે ૫૫૦.

શ્રીખંડના લક્ષણો.

અશ્રુતશ્ચ સમુન્નદ્વો વર્ણિશ્ચ મહામનાઃ ।

અર્થાશ્ચાકર્મણા પ્રેપ્સુર્મદ્દેહિત્યુચ્યતે કુષ્ઠૈઃ ॥ ૫૫૧ ॥

સ્વમર્થયઃ પરિત્યજ્ય પરાર્થમનુતિષ્ઠતિ ।

મિથ્યાચરતિ મિત્રાર્થે યશ્ચ મૂઢઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૫૫૨ ॥

અકામાન્ કામયતિ યઃ કામયાનાન્ પરિત્યજેત્ ।

બલવંતં ચ યો દ્વેષ્ટિ તમાહુર્મૂઢચેતસમ્ ॥ ૫૫૩ ॥

અમિત્રં કુરુતે મિત્રં મિત્રં દ્વેષ્ટિ હિનસ્તિ ચ ॥

કર્મ ચારમતે દુષ્ટં તમાહુર્મૂઢચેતસમ્ ॥ ૫૫૪ ॥

(મ. મા.)

શાસ્ત્રનું જ્ઞાન ન છતાં પણ જે મોટો અભિમાની છે. દરિદ્રી છે છતાં પણ જે ઉદાર મનવાળો છે. અને જુગાર વગેરે નીચ કર્મેથી જે ધન મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે તે મૂર્ખ કહેવાય છે ૫૫૧. જે માણસ પોતાનું કામ છોડીને બીજાના કામને માટે ઉદ્યોગ કરે છે. અને જે પોતાના મિત્રને માટે નઠારાં (મિથ્યા) કામો કરે છે તે મૂર્ખ કહેવાય છે ૫૫૨. જે માણસ પ્રેમહીન માણસને ચાહે છે અને પોતાના પર પ્રેમ રાખનારને તજ દે છે તેમજ બળવાન સાથે દ્વેષ રાખે છે તેને વિદ્વાનો મૂઢ બુદ્ધિ કહે છે. ૫૫૩, જે માણસ શત્રુની સાથે મિત્રતા કરે છે. અને મિત્રની સાથે દ્વેષ રાખી તેનો નાશ કરે છે. અને દુષ્ટ કર્મો કરવાનો આરંભ કરે છે તેને પાંડિત પુરૂષો મૂઢ બુદ્ધિ કહે છે. ૫૫૪

સંસારયતિ કૃત્યાનિ સર્વત્ર વિચિકિત્સતે ।

ચિરં કરોતિ ક્ષિપ્રાર્થે સ મૂઢો ભરતર્ષભ ॥ ૫૫૫ ॥

હે ભરત શ્રેષ્ઠ ! જે પોતાને કરવા યોગ્ય કામો
ચાકરો પાસે કરાવે છે, અને વળી સઘળા કામોમાં શંકા-
શીલ રહે છે અને ઉતાવળથી કરવા યોગ્ય કામોમાં જે
વખત લગાડે છે તે મૂર્ખ કહેવાય છે. ૫૫૫

શિવ અને પાર્વતીની સ્તુતિ.

વસંત તિલકા.

વિશ્વમ્ય હેતુરમર્ગૈર્વહુ ગીયમે ત્વ
વિશ્વંભરે શિવશિવે ત્રિગુણાત્મમૂર્તે ।
ચિદ્વયોમતોઽપિ પરમાં પ્રથમાં વદંતિ

ત્વાં યોગિનઃ સ્તુતિપદા પ્રણિધાનદૃષ્ટ્વા ॥ ૫૫૬ ॥

આ ચૌદ અક્ષરવાળા વસંત તિલકા છંદથી દુર્ગાની
સ્તુતિ થાય છે અને એમાંના ૬-૭-૮ એ ત્રણ અક્ષરો
ત્યાગ કરવાથી ઇંદ્રવજ્રા છંદ બને છે તેથી મહાદેવની
સ્તુતિનો શ્લોક બને છે.

દુર્ગાપક્ષે-હે ત્રિગુણાત્મ મૂર્તે ! વિશ્વનું ભરણુ પોષણ
કરનાર શિવશિવા (અંબિકા) તું આ સમગ્ર જગતનું
કારણ છે. એવું સઘળા દેવતાઓ વારંવાર ગાય છે.
તમારી સ્તુતિ કરનારા યોગિઓ સમાધિ દષ્ટિથી નિહાળીને
આ અખિલ બ્રહ્માંડમાં વ્યાપ્ત આકાશ અને ચૈતન્યરૂપ
કરતાં તું પ્રથમ છે એમ કહે છે.

શિવપદ્મે--હે ત્રિગુણાત્મ સ્વરૂપવિશ્વંભર મહા-
દેવ ? આપ આ જગતનું કારણ છો. એમ લોકો આપની
સ્તુતિ કરે છે. યોગિ લોકો સમાધિ દૃષ્ટિથી આપની
મૂર્તિ જોઈ આકાશ તથા ચૈતન્ય કરતાં પણ તે પ્રથમની છે
એમ કહે છે. ૫૫૬

આથી વધારે કયો કૂર હોય ?

પદ્મઃ સંપન્નમશ્રાતિ વસ્તે વાસશ્ચ શોભનમ ।

યો સંવિભજ્ય મૃત્યુર્મ્યઃ કો નૃશંસતસ્તતઃ ॥ ૫૫૭ ॥

(૩૦ પૃષ્ઠ)

જે પુરૂષ પોષણ કરવા યોગ્ય માણસને વિભાગ આપ્યા
વગર પોતે એકલોજ સ્વાદિષ્ટ ભોજન કરી લે છે. અને
પોતે એકલોજ સુંદર વસ્ત્રો પહેરી લે છે તેના કરતાં વધારે
કૂર કોણ હોય ? અર્થાત્ આવો પુરૂષ ઘણોજ કૂર કહે-
વાય છે. ૫૫૭

પાપકર્મ કરનારજ દૂષિત ગણાય છે.

પદ્મઃ પાપાનિ કુરુતે ફલં મુંક્તે મહાજનઃ ।

ભોક્તારો વિપ્રમુચ્યંતે કર્તા દોષેણ લિપ્યંતે ॥ ૫૫૮ ॥

એક માણસ પાપ કરે છે. તેમાં ઘણા પુરૂષો તે
ફળને ભોગવે છે. પરંતુ તે ભોગવનારા તો પાપથી બચી જાય
છે, અને કર્મ કર્તા પાપના દોષથી દૂષિત થાય છે.

બુદ્ધિમાનોનું બુદ્ધિ બળ.

एकं हन्यान्न वा हन्यादिषुमुक्तो धनुष्मता ।

बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा हन्याद्राष्ट्रं मराजकम् ॥ ५५९ ॥

ધનુષ્ય ધારીએ છોટેલું બાણ કેઈવાર એકને મારે છે અથવા તો તેમાંથી ચૂકી પાણુ બચે છે પરંતુ બુદ્ધિ-માનોએ પોતે ચલાવેલી બુદ્ધિ રાજ સાથે સમગ્ર દેશનો નાશ કરે છે. ૫૫૯

સુખી થવાના લક્ષણો ?

एकया द्वे विनिश्चित्य त्रिञ्चतुर्भिर्वशे कुरु ।

पंच जित्वा विदित्वा षट् सप्त हित्वा सुखीभव ॥ ५६० ॥

(૩૦ પ્ર૦ ૫૦)

એક વસ્તુથી બેનો નિશ્ચય કરી ત્રણને ચારથી વશ કરો. પાંચને છતીને છને બાણીને સાતનો ત્યાગ કરી સુખી થાઓ.

આ અમત્કારિક શ્લોકમાં ૧ અંકથી ૭ અંક સુધીના આંકડાઓથી અનુક્રમે નીતિશાસ્ત્ર અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો સંક્ષેપથી સમાવેશ કર્યો છે.

નીતિપક્ષે—એક બુદ્ધિની સહાયતાથી કરવા યોગ્ય કે ન કરવા યોગ્ય એવા એવા બે કાર્યોનો નિર્ણય કરી, શત્રુ, મિત્ર અને ઉદ્ધારી એ ત્રણને સામ, દાન, લેહ,

અને દંડ એ ચાર વડે વશ કરે. પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોને વશમાં રાખીને, સંધિ, વિગ્રહ, યાન, આસન, સંશય અને દ્વેષીભાવ એ છ વસ્તુઓને બાણી, સ્ત્રી સંગ, ભુગાર શિકાર, મદીરાપાન, કૂરવાણી, બેર સળ, વ્યર્થધન ખર્ચ, એ સાત વસ્તુઓનો ત્યાગ કરે અને સુખી થાયો.

અધ્યાત્મપદ્ધતિ—એક બુદ્ધિથી નાશવાંત કે અવિનાશી એ બે વસ્તુનો વિચાર કરી, શમ, દમ, ઉપશમ અને શ્રદ્ધા એ ચારથી કામ દ્વાધ અને લોભ એ ત્રણને વશ કરી, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયને છતીને ક્ષુધા, તૃષ્ણા, શોક, મોહ, જરા, અને મૃત્યુ એ છના સ્વરૂપને બાણી પાંચ ઇન્દ્રિયો, મન, અને બુદ્ધિ એ સાતના વિષયોનો ત્યાગ કરે જેથી પરમ સુખી થવાશે ૫૬૦.

ગુપ્ત વાતની પ્રસિધ્ધિનું પરિણામ.

एकं विषयसो हन्ति शस्त्रेणैकञ्च वध्यते ।

सराष्ट्रं सप्रजं हन्ति राजानं मंत्रविप्रवः ॥ ५६१ ॥

ઝેરનો રસ એકલા પીનારનેજ હણે છે. હુથિઆર પણ એકનેજ મારે છે પરંતુ છાનિ વાત જો સાધારણમાં ફેલાઈ જાય તો દેશનો, અને પ્રજા સાથે સંપૂર્ણ રાજ્યનો નાશ કરે છે.

કોઈ પણ કામ એકલાએ કરવું નહિં.

एकः स्वादु न भुंजीत एकश्चार्थान्न चिंतयेत् ।

एकः न गच्छेद्ध्वानं नैकः सुप्तेषु जागृत्यान् ॥ ५६२ ॥

એકલાએ સ્વાદીપ્ત પદાર્થ ખાવો નહિ. કોઈ પણ વાતનો વિચાર એકલાએ કરવો નહિ, માર્ગમાં એકલાએ ચાલવું નહિ અને ઘણા માણસો ઊંઘી ગયા હોય ત્યાં એકલાએ જાગવું નહિં.

સત્ય એ સ્વર્ગની સીढ़ છે.

एकमेवाद्वितीयं तद्यद्राजन्नावबुध्यसे ।

सत्य स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिष ॥ ५६३ ॥

જેમ સમુદ્રને પેલે કિનારે જવાને માટે સાધન રૂપ નૌકા હોય છે તેમ સ્વર્ગ તરફ જવાને માટે સત્ય લાપણુ નિસરણી છે અને એક અદ્વિતીય બ્રહ્મ મુકિતનું કારણ છે. હે રાજા એ વાતની તને ખિલકુલ ખબર નથી પડે.

ક્ષમાથી દરેક કાર્યો સિદ્ધ થાય છે.

एकः क्षमावतां दोषो द्वितीया नोपपद्यते ।

यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ ५६४ ॥

સોઽસ્ય દોષો ન મંતવ્યઃ ક્ષમા હિ પરમં બલમ્ ।

क्षमा वशीकृतिर्लोकं क्षमया किं न साध्यते ॥ ५६५ ॥

ક્ષમાવાળાઓમાં ક્ષમા અવગુણ રૂપ હોઈ શકે નહિ કારણકે તે ક્ષમાવાળા પુરૂષમાં એકજ દોષ હોય છે. બીજો દોષ હોતો નથી. કારણકે આ ક્ષમા ધારી પુરૂષને દુર્જન અસમર્થ માને છે. ક્ષમા એ ધણું ઉત્તમ બળ છે. અસમર્થનો એક ગુણ છે. શક્તિમાનનું બુધણ છે. આ જગતમાં તે વશીકરણ રૂપ છે એવું કયું કામ છે કે જે ક્ષમાથી સિદ્ધ ન થાય અર્થાત્ દરેક કામો ક્ષમાથીજ સિદ્ધ થાય છે ૫૬૪-૫૬૫.

શિખરિणी.

રાવાણુ સીતા સંવાદ.

રાવણ-મવિષ્ણી રંભેરુ ત્રિદશવદનગ્લાનિરધુના
સરામો મે સ્થાતા ન યુધિ પુરતો લક્ષ્મણસત્ત્વઃ ।

इयं यास्यत्युच्चैर्विपदमधुना वानरचमू

સીતા—लघीष्टेदं षण्ठाक्षरपरविलोपात् पठ पुनः ॥५६६॥

મક્ષ-હે રંભોડ ? સીતા હમણા થોડાજ સમયમાં દેવતાઓનાં મોં કરમાઈ જશે, પોતાના ભાઈ લક્ષ્મણ સાથે તે રામચંદ્ર મારી સામે યુધ્ધમાં ઉભા રહી શકશે નહિ,

અને આ વાનરોની સેનાને પણ મહાન્ આપત્તિમાં ઉતરવું પડશે.

ઉત્તર-હે અધમ ? સાતમા અક્ષરનો લોપ કરીને ફરીથી આ પદ બોલી બતાવતો ?

સાતમા અક્ષરનો લોપ કરવાથી અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે.

(દશવદન) રાવણુ ગ્જાની પામશે. યુધ્ધમાં લક્ષ્મણ સાથે રામચંદ્ર ઉભા રહેશે. અને વાનરની સેના હવે મહાન્ પદવી (જીત) મેળવશે ૫૬૬.

ભાઈઓના ટોળામાં નિર્ધનપણે જીવવું સાઈં નથી.

શરં વનં વ્યાઘ્રગર્જેન્દ્રસેવિતં દ્રુમાલયઃ પત્રફલાંબુભોજનમ્ ।
તૃણાનિ શય્યા વસનં ચ વલ્કલં ન બંધુમધ્યે ધનહીન
જીવનમ્ ॥ ૫૬૭ ॥

વાઘ અને હાથીઓથી સેવાયલા વનમાં રહેવું સાઈં, વૃક્ષોના સ્થાનમાં વાસ કરી પાંદડાં, ફળ અને જળનું ભોજન કરવું સાઈં, ઘાસની પથારી, વલ્કલ વસ્ત્ર પહેરવાં સારાં પણ ભાઈઓની વચ્ચે ધનહીનપણે જીવવું સાઈં નથી ૫૬૭.

દરિદ્રતાથી પીડાતા વિદ્વાનની વાણી.

શર્દૂલ વિક્રીડિતમ્.

નેા સેવા વિહિતા ગુરોરપિ મનાઢ્ઢનો વા કૃતં પૂજનં
દેવાનાં વિધિવન્ન વા શિવશિવ સ્નિગ્ધાદયઃ સેવિતાઃ ।
કિંતુત્વચ્ચરણૌ સરસ્વતિ રસાદા જન્મનઃ સેવિતૌ
તસ્માન્માં વિજહાતિ સા ભગવતિ શઙ્કે સપત્ની તવ ॥

॥ ૫૬૮ ॥

માતાપિતાની સેવા કરી નહિ, તથા પૂજન પણ
કર્યું નહિ, વિધિ પ્રમાણે દેવતાનું પૂજન પણ કર્યું નહિ,
અરે ? શિવ ? શિવ ? સ્નેહી જનોનો સત્કાર પણ કર્યો
નહિ, પરંતુ હે સરસ્વતિ ? જન્મથી માંડીને પ્રેમરસ વડે
તમારા ચરણ કમળનીજ સેવા કીધી માટેજ તમારી
શોકય (સપત્ની) લક્ષ્મી મને તજે છે એવી મને શંકા
થાય છે ૫૬૮.

જુઠા સાક્ષીની ગતિ.

પૃષ્ઠે હિ સાક્ષી યઃસાશ્વં જાનાનોઽપ્યન્યથા વદેત્ ।
સ પૂર્વાનાત્મનઃ સમ કુલે હન્યાત્ તથાપરાન્ ॥ ૫૬૯ ॥

[આ૦ પ૦ અ૦ ૭ શ્લો૦ ૩]

જો કોઈ સાક્ષી કોઈ પણ વાત પોતે જાણતાં છતાં
પુછેલી વાતમાં જુઠું બોલે છે તો તે પોતાની ગયેલી છ

પેઢીને અને આવતી સાત પેઢીનો નાશ કરે છે (નરકમાં નાંખે છે.) ૫૬૯

જાણનાર જુઠું ખોડે તો તેની શી ગતિ ?

यश्च कार्यार्थित-न्वज्ञो जानानोऽपि न भाषते
स्त्रोऽपि तेनैव पापेन लिप्यते नात्र संशयः ॥ ૫૭૦.

(આં શ્લો ૪)

કોઈ પણ કાર્ય જાણનાર માણસને પુછતાં જો તે સાચી સલાહ ન આપે અને ઉલટી વાત કરે છે તો તે પણ તેજ પાપનો ભાગી થાય છે એમાં લેશ માત્ર પણ સંદેહ નથી. ૫૭૦

સર્પભય નાશક સ્તવન.

“सर्पापसर्प भद्रं तं गच्छ सर्प महाविष ।

जनमेजयस्य यज्ञान्ते आस्तीकवचनं स्मर ॥ ૫૭૧

आस्तीकस्य वचः श्रुत्वा यः सर्पो न निवर्तते ।

शतधा भिद्यते मूर्ध्नि शिरावृक्षफलं यथा ॥ ૫૭૨

[આં પ૦ અં ૬૮ શ્લો ૨૫-૨૬]

હે સર્પ ! મહા વિષધર સર્પ ! તું ઉતરી જા, તારું કદયાણુ થશે, તું જનમેજયના યજ્ઞમાં સમાપ્તિ વખતે આસ્તીકનું વચન યાદ કર. જે સર્પ આસ્તીકનું વચન આંભળી નહિં ઉતરી જશે તો એ સાપની ફેણ શિંશપા

વૃક્ષના ફળની પેઠે સંકડો સ્થાનથી ભેદાઈ જશે. ૫૭૧. ૫૭૨

ધૂપી રીતે થયેલું પાપ છાતું રહેતું નથી.

યોઽન્યથા સંતમાત્માનમન્યથા પ્રતિપદ્યતે

કિં તેન ન કૃતં પાપ ચૌરેણાન્માપહારિણા ॥ ૫૭૩

[આં પં ૭૪]

જે માણસ પોતાનું સ્વરૂપ ઢાંકવાને માટે કાંઈનું કાંઈ બતાવે છે તે પોતાનું સ્વરૂપ છૂપાવનાર ચારે કયું પાપ કયું નથી! ૫૭૩

एकोऽहमस्मीति च मन्यसे त्व नहृच्छयं वेन्मि मुनिं

पुराणम् ।

યો વેદિતા કર્મણઃ પાપકસ્ય તમ્યાન્તિકે ત્વ વૃજિનં

કરોષિ ૫૭૪.

(આં પં ૭૪)

હે રાજન્! હું એકલો છું એમ તું સમજે છે. પરંતુ તારા અંતઃકરણમાં પુરાણ મુનિ નારાયણ છે. તેને તું જાણતો નથી, પરંતુ તે તમામ પાપોના સાક્ષી છે. અને એમની સમીપમાંજ તમે પાપ કરો છો! ૫૭૪

દરિદ્રતાથી દુઃખી થતી સાસુનું રૂદન.

શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્.

વૃદ્ધોન્ધઃ પતિરેષ મઞ્ચકગતઃ સ્થૂળાવશેષં ગૃહં

કાલોઽભ્યર્ણજલાગમઃ કુશલિની વન્સસ્ય વાર્તાઽપિ નૌ ।

યત્નાત્સંચિતતૈલવિંદુઘટિકા મધ્મેતિ પર્યાકુલા
 વૃષ્ટા ગર્ભભરાલસાં નિજવધૃ શ્વશ્ચિરં રોદિતિ ॥ ૫૭૫

[સુભા૦]

આંધળો, ઘરડો પતિ ખાટલો પડ્યો છે, આ ઘર ફક્ત
 થાંભલાઓનેજ ઝાડી રહેલું છે, ચોમાસું પણ પાસે આવતું
 નથી છે, મારા પ્રિય પુત્રના દુશળ સમાચાર સરખા પણ
 આવતા નથી, ઘણી મહેનતથી ટીપું ટીપું લેશું કરી તેલની
 ખરણી ભરી રાખી હતી તે પણ લાંબી ગઈ, આ પ્રમાણે
 આકુલવ્યાકુળ થતી સારુ પોતાની પુત્રસ્ત્રીને ગર્ભના ભારથી
 મંદ ગતીવાળી જોઈ લાંબો કાળ સુધી રૂદન કરે છે. ૫૭૫

ક્ષમા ઉત્તમ શાંતિરૂપ છે.

અક્ષમાવાન્ પરં દોષૈરાત્માન્ ચૈવ યોજયેત્ ।
 ઇકો ધર્મઃ પરં શ્રેયઃ ક્ષમૈકા શાંતિરુત્તમા ॥
 વિષૈકા પરમા તૃપ્તિર્હિંસકા મુસ્તાવહા ॥ ૫૭૬

(૩૦ પ૦)

ક્ષમા રહિત પુરૂષ પોતાને તથા બીજાઓને પણ અવશુ-
 થોમાં નાંખી દે છે. એક ધર્મ કલ્યાણરૂપ છે અને એક
 ક્ષમા ઉત્તમ શાંતિરૂપ છે. એક વિદ્યા પરમ શ્રેષ્ઠ તૃપ્તિરૂપ
 છે. અને એક અહિંસાજ સુખ આપનારી છે. ૫૭૬

આ બે પુરૂષને પૃથ્વી ગળી બચ છે.

ब्राह्मिणौ प्रसूते भूमिः सर्वो बिलशयानिव ।

राजानं चाविरोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् ॥ ૫૭૭

સાચ જેમ દરમાં રહેનાર ઉંદર વગેરેને ગળી બચ છે તેમ પૃથ્વી કોઇની સાથે વિરોધ ન કરનાર (પરાક્રમહીન) રાજાને અને પરદેશ ન કરનાર બ્રાહ્મણને એ બંનેને ગળી બચ છે અર્થાત્ નિર્બળ રાજાનું રાજ્ય કોઇ છીનવી લે છે અને ઘરમાં પડી રહેનાર બ્રાહ્મણ પણ ભૂખે મરે છે. ૫૭૭

આ બે કર્મો કરવાથી મનુષ્યો શોભે છે.

ब्रह्मे कर्मणि नरः कुर्वन्नस्मिंल्लોકं विरेचते ।

अब्रुવन् पुरुष किञ्चिदसतोऽनर्चयस्तथा ॥ ૫૭૮

આ લોકમાં મીઠીવાણી બોલવી અને હુર્જનોનું સન્માન ન કરવું એ બે કામો કરવાથી મનુષ્યો શોભા મેળવે છે. ૫૭૮

આ બંને પારકાને વિશ્વાસ પાત્ર છે.

ब्राह्मिणौ पुरुषव्याघ्र परप्रत्ययकारिणौ

क्षिप्रः कामितकामिभ्यो लोकः पूजितपूजकः ॥ ૫૭૯

હે પુરૂષસિંહ ? સ્ત્રીઓ અને મનુષ્ય એ બંને પારકા ઉપર વિશ્વાસ રાખી કામ કરે છે જેમકે એક સ્ત્રી જેના

ઉપર આસક્ત થાય છે તેના ઉપર ઘણી સ્ત્રીઓ આસક્ત બને છે અને એક મનુષ્ય જેની પ્રતિષ્ઠા કરે છે તેના પર ઘણા માણસો માનની દૃષ્ટિએ જુવે છે. ૫૭૬

શરીરને શોષનાર બે કંટકો.

ब्राह्मिणौ कंटकौ तीक्ष्णौ शरीरपरिशोषणौ ।

यश्चाधनः कामयते यश्च कुप्यत्यनीश्वरः ॥ ૫૮૦

પોતે નિર્ધન છતાં અનેક વસ્તુઓની ઇચ્છા કરે છે, અને અશક્ત છતાં ક્રોધ કરે છે તે મનુષ્ય દુર્ણ થઈ જાય છે કારણ કે એ વસ્તુઓ શરીરને સુકવી નાંખનાર તીક્ષ્ણ કાંટા છે.

આ બે પુરૂષો ઉલટાં કામોથી પ્રતિષ્ઠા નાશ કરે છે.

ब्रावेव न विराजेते विपरीतेन कर्मणा ।

गृहस्थश्च निरारंभः कार्यवाञ्छैव भिक्षुकः

ગૃહસ્થ છતાં ઉદાસીન વૃત્તિથી રહેનારો અને બિખારી છતાં મોટાં મોટાં કાર્યો કરનારો એ બંને ઉલટાં કામો કરવાથી પ્રતિષ્ઠા નાશ કરે છે.

આ બે પુરૂષો સ્વર્ગની ઉપર રહે છે.

ब्राह्मिणौ पुण्यौ राजन् स्वर्गस्योपरि तिष्ठतः ।

प्रभुश्च क्षमया युक्तो दरिद्रश्च प्रदानवान् ॥ ૫૮૨

જે સમર્થ છે છતાં ક્ષમા રાખે છે અને દરિદ્રી છતાં
હાતાર છે એ બે પુરૂષો સ્વર્ગથી પણ ઉપર રહે છે. ૫૮૨

ન્યાયાગતસ્ય દ્રવ્યસ્ય લોઢ્યવ્યૌ દ્વાવતિક્રમૌ ।

અપાત્રે પ્રતિપત્તિશ્ચ પાત્રે ચાપ્રતિપાદનમ્ ॥ ૫૮૩

ન્યાયથી મેળવેલું ધન અપાત્રને આપવું અને પાત્રને
ન આપવું એ બંને દુર્વ્યવસ્થા સમજવી. ૫૮૩

ગળે પથર બાંધી ડુખાડવા જેવી વસ્તુ

દ્વાવંભસિ નિવેષ્ટવ્યૌ ગલે વધ્વા દ્વદાં શિલામ ।

ધનવંતમદાતારં દરિદ્રં ચાતપસ્વિનમ્ ॥ ૫૮૪

ધનવાન છતાં કૃપણ હોય અને દરિદ્ર છતાં ગૃહસ્થી
થઈ બેઠેલો અને તપશ્ચર્યા ન કરનારો એ બંનેને ગળે
મજબૂત પથર બાંધી જળમાં ડુખાડવો અર્થાત્ તેઓનું
જીવતર ધિકકારવા જેવું છે નકામું છે. ૫૮૪

યમરાજની દૂતી પૂછાવસ્થા શું કહે છે ?

મુજંગપ્રયાનમ્.

કૃતાન્તસ્ય દૂતિ જરા કર્ણમૃતે સમાગત્ય વક્તીતિ લોકાઃ

શૃણુધ્વમ્ ।

પરસ્પરીપરદ્રવ્યવાજ્ઞાં ત્યજન્નં મજધ્વં રમાનાથપાદારવિદમ્ ॥

યમરાજની દૂતી વૃહ વસ્થા કાનના મૂળમાં આવીને
કહે છે કે. હે લોકો ! સાંભળો ! સાંભળો ! તમે પારકી સ્ત્રી

અને પારકા દ્રવ્યની ઇચ્છા છેાડી દે. અને લક્ષ્મીપતિ શ્રી
વિષ્ણુ ભગવાનના ચરણ કમળને ભળે. ૫૮૫

વૃદ્ધાવસ્થા કલિયુગ સમાન ધર્મવાળી છે

પૃથ્વીવૃત્તમ.

“જસૌ જસયલા વસુગ્રહયતિશ્ચ પૃથ્વી ગુરુ.”

શ્રુતિઃ શિથિલતાં ગતા સ્મૃતિરપિ પ્રનષ્ટાધુના
ગતિર્વિપથમાગતા વિગલિતા દ્વિજાનાં તતિઃ ।
ગધામપિ ચ સંહતિઃ સમુચિત ક્રિયાતશ્ચ્યુતાઃ
કૃતાનુજરયા તયા કલિયુગસ્ય સાધર્મ્યતા ॥ ૫૮૬

વૃદ્ધાવસ્થાએ કલિયુગના જેવા ધર્મ ધારણ કરેલાં છે.

કલિયુગ પદ્મે અર્થ

કલિયુગમાં વેદ શિથિલ થઇ જાય છે. મનુસ્મૃતિ વગેરે
સ્મૃતિઓ નષ્ટ થઇ જાય છે આચરણો અવળાં થઇ જાય
છે, બ્રાહ્મણ વગેરે વર્ણીનો સમૂહ બ્રષ્ટ થઇ જાય છે, ગાથીનો
સમૂહ યોગ્ય ક્રિયાથી બ્રષ્ટ થઇ જાય છે, અર્થાત્ કર્તાવ્ય
બ્રષ્ટ થાય છે.

વૃદ્ધાવસ્થા પદ્મે બીજો અર્થ.

વૃદ્ધાવસ્થામાં શ્રુતિ— ન શિથિલ (ગેરાં) થઇ જાય
છે. સ્મૃતિ સ્મરણ શક્તિ નાશ પામી જાય છે, અવળે

માર્ગે ગતિ કરે છે, ઘિજ દાંતની પંક્તિ પડી જાય છે. ગર્વાં-ગો એટલે ઇંદ્રિયોની શક્તિ પોતાની ચોગ્ય ક્રિયા કર્તવ્યતાથી બ્રહ્મ થઈ જાય છે અર્થાત્ જરાવસ્થા કલ્પિ સમાન ધર્મનેજ ધારણ કરે છે. ૫૮૬

આ ત્રણ જણ પરાધીન છે.

ત્રય પલાધના રાજન્ માર્યા દાસસ્તથા સુતઃ ।

યસે સમધિગચ્છન્તિ તસ્ય તે તસ્ય તદ્વનમ્ ॥ ૫૮૭

સ્ત્રી, સેવક અને પુત્ર, આ ત્રણ જણને પરાધીન જણવા કારણ કે એઓ જેઓની પાસે રહે છે તેઓને આધીન થઈનેજ રહે છે. ૫૮૭

નાશકારક ત્રણ અવગુણો.

હરણં ચ પરસ્વાનાં પરદારાભિમર્ષણમ્ ।

સુહૃદ્ધ પરિત્યાગચ્છયો દોષાઃ ક્ષયાવહાઃ ॥ ૫૮૮

પારકુ ધન લઈ લેવું, પરસ્ત્રી સેવન કરવું, અને સંબંધીઓનો ત્યાગ કરવો એ ત્રણે અવગુણો પોતાનો નાશ કરે છે અર્થાત્ લોભ, કામ અને મદ એ ત્રણે અનર્થનું મૂળ સમજવું. ૫૮૮

વિપત્તિમાં શરણે આવેલાં આ ત્રણ

જણને તરછોડવાં નહિ

મક્ત્ત્વ મજમાનં ચ તવાસ્મીતિચ વાદિનમ્ ।

ત્રીનેતાન્ શરણં પ્રાપ્તાન્ વિષમેઽપિ ન સંત્યજેત્ ॥ ૫૮૯

આપણે ભકત, આપણે સેવક અને “ હું તમારો છું એવું યોદનારો, ” આ ત્રણ જણ શરણે આવે તો હું ખુબ ખબતે પણ તેઓનો કદી પણ ત્યાગ કરવો નહિ. ૫૮૬

ત્યાગ કરવા લાયક ચાર વસ્તુઓ

चत्वारि राजानुमहाबलेन वर्ज्यान्याहुः पण्डितस्तानि विद्याम्
अल्पप्रज्ञैः सहमंत्रं न कुर्यान्न दीर्घसूत्रैर्गमसैश्चाग्णैश्च ॥ ५९०

મહા બળવાન રાજા વગેરે પુરૂષોએ આ ચાર વસ્તુ ત્યાગ કરવી. કુદ્ર બુદ્ધિ મનુષ્યની સલાહ ન લેવી, દીર્ઘ સૂત્રી મનુષ્યની સાથે વિચાર ન કરવો, હર્ષના વેગમાં ભરેલાની સાથે અને ચારણની સાથે ગુપ્ત વિચાર ન કરવો એ પ્રમાણે પંડિતો કહે છે. ૫૯૦

ગૃહસ્થોએ રાખવા લાયક ચાર વસ્તુઓ

चत्वारि ते तात गृहे वसन्तु श्रियाभिजुष्टस्य गृहस्य धर्मो
वृद्धो ज्ञातिरवसन्नः कुलीनः सखा दरिद्रो भगिनी

चानपत्या ॥ ५९१

લક્ષ્મીવાન ગૃહસ્થોએ ધર્મ વગેરે કાર્યો માટે આ ચાર પુરૂષોને રાખવા જોઈએ. ૧ ધરડો સંબંધી કુળના ધર્મ શીખવે છે, ૨ ચતુર કુલીન પુરૂષ પોતાના બાળકોને આચાર શીખવે છે ૩ દરિદ્ર મિત્ર પિતની વાતો કરી ઉપદેશ આપે છે ૪ સંતાન રહિત પોતાની બહેન ધનની રક્ષા કરે છે.

આ ચાર વસ્તુઓ જેને ત્યાં છે તેના ઘરમાં કદીપણ
અધર્મનો પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. ૫૯૧

તત્કાળ ફળ દેનારી ચાર વસ્તુઓ.
ઇદ્રનો પ્રશ્ન અને બૃહસ્પતિનો જવાબ

देवतानां च संकल्पमनुभावञ्च धीमताम् ।

विनश्य कृतविद्यानां विनाशः पापकर्मणाम् ॥ ૫૯૨

દેવતાઓનો માનસિક વિચાર, બુદ્ધિમાનનો પ્રભાવ,
ભણેલાનો વિનય, અને પાપકર્મો કરનારનો નાશ. આ
વસ્તુ તત્કાળ ફળ આપે છે. ૫૯૨

અભયદાન આપનારી ચાર વસ્તુઓ.

चत्वारि कर्माण्यभयंकराणि भयं प्रयच्छन्त्ययथा कृतानि ।

मानाग्निहोत्रमुत માનમૌનં માનેનાધીતમુત માનયજ્ઞઃ ॥ ૫૯૩

અગ્નિ હોત્ર, મૌનવ્રત, વેદાધ્યયન અને યજ્ઞ આચાર
વસ્તુ અભયદાન આપે છે. અર્થાત્ જે સાચાદિલથી કરામ
તો તો સુખકારક થાય પરંતુ જશ મેળવવાને માટે કર-
વામાં આવે તો તે પાપંડરૂપ થઈ દુઃખદાયી થાય
છે. ૫૯૩

અગ્નિરૂપ પાંચ વસ્તુઓની સેવા કરવી.

पंचाम्नयो मनुष्येण पश्चिर्याः प्रयत्नतः ।

પિતા માતાગ્નિરાત્માચ ગુરુશ્ચ ભરતર્ષભઃ ॥ ૫૯૪

પિતા, માતા, અગ્નિ, આત્મા અને ગુરુ આ પાંચ અગ્નિરૂપ છે એઓની સેવા પ્રયત્નથી કરવી જોઈએ. ૫૬૪

સત્કાર કરવા લાયક પાંચ વસ્તુઓ.

પૈષ્વ પૂજયન લોકે યશઃ પ્રાપ્નોતિ કેવલમ્ ।

દેવાન પિતૃન મનુષ્યાંશ્ચ ભિક્ષનતિથિપંચમાન્ ॥ ૫૬૫

દેવતા. પિતૃઓ, મનુષ્યો. ભિક્ષુકો અને અતિથિ એ પાંચેનો જે મનુષ્ય સત્કાર કરે છે તે જગતમાં સારો યશ મેળવે છે. ૫૬૫

જ્યાં જઈએ ત્યાં આ પાંચ વસ્તુ તો ખરીજ.

પંચત્વનુગમિષ્યન્તિ યત્ર યત્ર ગમિષ્યસિ ।

મિત્રાણ્યમિત્રા મધ્યસ્થા ઉપજીવ્યોપજીવિનઃ ॥ ૫૬૬

તમે જ્યાં જ્યાં જશો ત્યાં ત્યાં તમારા મિત્રો, શત્રુઓ, મધ્યસ્થ, પોષણ કરવા યોગ્ય પુરૂષ અને સેવકો આ પાંચ તમારી પાછળ આવશે. ૫૬૬

બુદ્ધિ નષ્ટ થવાના કારણો.

પંચેન્દ્રિયસ્ય મર્ત્યસ્ય છિદ્રં ચેદેકમિન્દ્રિયમ્ ।

તત્તોડસ્યન્નવતિપ્રજ્ઞા વૃત્તેઃ પાત્રાદિવોદકમ્ ॥ ૫૬૭

પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા મનુષ્યની કદાચ એક ઇન્દ્રિય વિષય સંકત થઈ જાય તો છિદ્ર... પાત્રમાંથી જેમ જળ ખાલી થઈ જાય છે તેમ બુદ્ધિ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. ૫૬૭

આ છ પદાર્થ અવશ્ય ત્યાગ કરવા.

વહિમાન પુરુષો જહ્યાન્નિન્નાં નાવમિષાણવે ।

અપ્રવક્તારમાચાર્યમનધીયાનમૃત્વિજમ્ ॥ ૫૯૮

અરક્ષિતારં રાજાનં ભાર્યા ચાપ્રિયવાદિનોમ્

ગ્રામકામં ચ ગોપાલં વનકામં ચ નાપિતમ્ ॥ ૫૯૯

ઉપદેશ ન આપનાર આચાર્યને, મૂર્ખ ઋત્વિજને, પ્રભાની રક્ષા ન કરનાર રાજાને, અપ્રિય બોલનારી પોતાની સ્ત્રીને, ગામમાં રહેવાની ઇચ્છા કરનાર ગોવાળીઆને અને વનમાં રહેનાર હુબમને આ છએ જણાને માણસોએ ભાંગેલી નાવની પેઠે ત્યાગ કરવા. ૫૯૮ ૫૯૯

વૃદ્ધાવસ્થા અને નવોઢા સ્ત્રીની સરખામણી.

સ્રગ્ધરા.

પાદૌ સસ્તંભયંતી મુલ્લમપિ નમયન્ત્થંગમાકુંચયંતી

હસ્તાવુત્કંપયંતી પ્રણયિજનવચો ન શ્રુતિઃ શ્રાવયન્તી ।

રત્યામુદ્વેજયંતી વલિતતનુમતી નૂતનોઢા જરા યા

તુલ્યા પૂર્વા તુ પુન્સન્નસતિ વત પરા મીતિહેતુર્નરસ્ય ॥ ૬૦૦

વૃદ્ધાવસ્થા અને નવોઢા સ્ત્રી એ બંને પુરૂષની પાસે એક સરખી રીતેજ વર્તે છે.

નવોઢા સ્ત્રી પક્ષે.

નવોઢા સ્ત્રી જતાં જતાં પગને અટકાવે છે, મંદમંદ

મુખને નમાવે છે. શરમથી વારંવાર અંગને સંકોચી દે છે, સ્પર્શ સમયે તેના હાથ થર થર કરે છે, સ્નેહીજન (સખીજન)ના વચનને કાનપર ધરતી નથી રતિ સમયે તે ઉદ્દેગી બનાવે છે. પોતાના શરીરને વારંવાર વાળી દે છે. અને પુરુષથી વારંવાર ડરે છે.

વૃદ્ધાવસ્થા પક્ષે.

બીજો અર્થ-જરાવસ્થા અશક્તપણાને લીધે પગને અટકાવે છે. મુખને નમાવી દે છે, શરીરે કરચલી વળે છે. હાથે વારંવાર ધુબરી થાય છે, અવસ્થા વખતે કાન પછી બેહોરાં થઇ જવાથી કોઇનું વચન સંભળાતું નથી. અશક્તિને લીધે વારંવાર ઉદ્દેગી ચિત્ત થાય છે. અવસ્થાને લીધે શરીર વળીયાંવાળું કરે છે. અને પુરુષને અતિશય ભયનું કારણ છે. ૬૦૦

મૃદુતા ઉત્તમ ડાળ મેળવવાનું સાધન છે.

મૃદુલ્યવહિત તેજાં મોક્તુમર્થાન્પ્રકલ્પતે ।

મ્પ્રવીપઃ સ્નહમાદત્તે દશયામ્બંતરસ્થયા ॥ ૬૦૧

મધ્યભાગમાં રહેલી દીવેટથી દીવો જેમ તેલને આકર્ષે છે. તેમ મૃદુ વસ્તુમાં રહેલું તેજ સ્વાર્થ ભોગવવા સમર્થ બને છે. ૬૦૧

આ છની આજીવિન છ પ્રકારે છે.

ષડિમે ષટ્સુજીવન્તિ સપ્તમો નાપલભ્યતે ।

ચૌરાઃ પ્રમત્તે જીવન્તિ વ્યાધિતેષુ ચિકિત્સકાઃ ॥ ૬૦૨

પ્રમદાઃ કામયાનેષુ યજમાનેષુ રાજકાઃ ।

રાજા વિવદમાનેષુ નિત્યં મુર્ખેષુ પંડિતાઃ ॥ ૬૦૩

સાવધાની ન રાખનાર વડે ચારે જીવે છે. રાખીઓ વૈધોનું જીવન છે. કામીઓ પ્રમદાઓની આજીવિકા છે, પુરોહિતની (ગોરેની) આજીવિકા યજમાનો છે. પંડિતો મૂર્ખાઓથી આજીવિકા ચલાવે છે. આ છ જણાઓની આજીવિકા છ પ્રકારે છે એઓનો આ સિવાય સાતમો ઉપાય નથી. ૬૦૨. ૬૦૩

જે જે ઘડી નજર ન રાખવાથી છએ જણા બગડે છે.

ષડિમાનિ વિનશ્યન્તિ મુહૂર્તમનવેક્ષણાત્ ।

ગાઘઃ સેવા, કૃષિર્ભાર્યા વિદ્યા વૃષલસંગતિઃ ॥ ૬૦૪

ગાય, નોકરી, ખેતી, સ્ત્રી, વિદ્યા અને શૂદ્રની સોબત આ છના ઉપર જે જે ઘડી પણ નજર ન કરીયે તો તે નાશ પામે છે. ૬૦૪

તજવા યોગ્ય આઠ અવગુણો.

બ્રાહ્મણાન્ પ્રથમં દ્વેષ્ટિ બ્રાહ્મણૈશ્ચ વિરુદ્ધયતે ।

બ્રાહ્મણસ્વાનિ ચાદત્તે બ્રાહ્મણાંશ્ચ જિઘાંસન્તિ ॥ ૬૦૫

રમતે નિંદયા ચૈષાં પ્રશંસાં નાભિનંદન્તિ ।

નૈનાન સ્મરતિ કૃત્યેષુ યાચિતશ્ચાભ્યસૂચતિ ॥

પતાન દોષાન નરઃ પ્રાણા વૃથ્યેદ વૃથ્વા વિસર્જયેત્ ॥

પ્રાણશ્લેષોનો દોષ, વિરોધ, તેઓનું ધન છીનવી લેવું, માર મારવો, નિંદા કરવી તેઓની પ્રશંસાનો અસ્વિકાર, કોઈ પણ કામમાં તેઓનું વિસ્મરણ, પોતાને યાચના કરનાર તેને તેઓના અવગુણો બતાવવા આવા આઠ પ્રકારના દોષ છે એવું જાણીને પરિતોષ એ આઠ અવગુણો તજવાં. ૬૦૫. ૬૦૬

હર્ષના માખણરૂપ આઠ સદગુણો.

અષ્ટાવિમાનિ હર્ષસ્ય નવનીતાનિ ભારત ।

વર્તમાનાનિ દૃશ્યન્તે તાન્યેવ સુસુખાન્યપિ ॥ ૬૦૭

સમાગમશ્ચ સત્ત્વિર્મિહાંશ્ચેવ ધનાગમઃ ।

પુત્રેણ ચ પરિહ્વંગઃ સંનિપાતશ્ચ મૈથુને ॥ ૬૦૮

સમયે ચ પ્રિયાલાપઃ સ્વયૂથ્યેષુ સમુન્નતિઃ ॥

અભિપ્રેતસ્ય લાભશ્ચ પૂજા ચ જનસંસદિ ॥ ૬૦૯

(૩૦ પૃ)

મિત્રોનો સમાગમ, ઘણા ધનની આવક, પુત્રની સાથે સમાગમ, વિષય સુખની પ્રાપ્તિ, વખતસર પ્રિય બોલવું, પોતાની જાતમાં પોતાનો ઉદય, ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ, સજ્જનોની સલામાં સત્કાર, આ વર્તમાન આઠ સદગુણો હર્ષના માખણરૂપ છે. ૬૦૭, ૬૦૮, ૬૦૯

પુરુષોની શોભારૂપ આઠ ગુણો.

અદ્યૌ ગુણાઃ પુરુષં દીપયતિ પ્રજ્ઞા ચ કૌલ્યંચ દમઃ શ્રુતં ચ ।
પરાક્રમં ચાવહુભાષિતા ચ દાન યથાશક્તિ કૃતજ્ઞતા ચ ॥

બુદ્ધિ, કુલીનતા, ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખવી, શાસ્ત્રનું જ્ઞાન
પરાક્રમ, થોડું બોલવાનો સ્વભાવ, શક્તિ પ્રમાણે દાન
અને કૃતજ્ઞતા આ આઠગુણો વડે મનુષ્યોની શોભા છે,

૬૧૦

શ્રોત્રિયનું લક્ષણ

જન્મના બ્રાહ્મણો જ્ઞેયઃ સંસ્કારાત્ત્વિજઞઞઃ ઉચ્યતે ।

વિષયો યાતિ વિપ્રત્વં ત્રિભિઃ શ્રોત્રિય ઉચ્યતે ॥ ૬૧૧

[નૈષધ ટીકા.]

જન્મથી બ્રાહ્મણ બાળુવો, સંસ્કારથી દ્વિજ કહેવાય,
જ્યારે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરે તે વિપ્ર કહેવાય, અને ઉપરોક્ત
ત્રણે જેનામાં હોય તેને શ્રોત્રિય કહેવાય છે. ૬૧૧

દાન કરવાના પ્રકાર.

ગત્વા યત્ દીયતે દાનં તદનન્તફલં સ્મૃતમ્ ॥

સહસ્રગુણમાહૂય યાચિતે તુ તદર્ધકમ્ ॥ ૬૧૨

સામા જઈને જે કાંઈ પણ દાન આપવામાં આવે
તેનું અનંતગણું ફળ કહ્યું છે. બોલાવીને દાન અપાય

તે હબરગણું કહેવાય છે. યાચના કરવા આવે તેને દાન અપાય તેમાં અર્ધું ફળ મળે છે.

ગૃહસ્થાશ્રમી મોટો ગણાય છે.

यस्मात् त्रयोऽद्याश्रमिणो ज्ञानेनान्नेन चान्वहम् ।

गृहस्थैरेवधार्यन्ते तस्माज्ज्येष्ठो गृहाश्रमी ॥ ૬૧૩

ગૃહસ્થાશ્રમી પુરૂષ હુમેશાં જ્ઞાનથી અન્નથી ત્રણે આશ્રમીઓનું (બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસીનું) પોષણ કરે છે જેથી તેઓમાં તે ગૃહસ્થાશ્રમી મોટો ગણાય છે. ૬૧૩

આ સ્થૂળ શરીરને જે જાણે તે મહાન્ જ્ઞાની છે.

नवद्वारमिदं वैश्वं त्रिस्थूणं पंचसाक्षिकम् ।

क्षेत्रज्ञाधिष्ठितं विद्वान् यो वेदः स परः कविः ॥ ૬૧૪

[પ્ર૦ પ૦]

આ શરીરરૂપ ધરને નવ દ્વાર, ત્રણ સ્થૂળ, પાંચ સાક્ષી છે તેમાં જીવ નિવાસ કરે છે જે વિદ્વાન આ ધરને જાણે છે તે મહાન્ બ્રહ્મજ્ઞાની કહેવાય છે અર્થાત્-આ શરીરરૂપ ધરને જે આંખ, જે કાન, જે નાકના છિદ્ર, મુખ, ગુદા અને જનનેદ્રિય એ નવ દરવાજા છે અને અવિદ્યા, કામ અને કર્મ એ ત્રણ સ્થૂળ (થાંભલા) છે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પાંચ સાક્ષી છે.

એમાં જીવ રહે છે તેવું જે જાણે છે તેને મહા પ્રજ્ઞશાની જાણવો.

ધર્મને નહી જાણનાર દશ પુરૂષો.

દશ ધર્મ ન જાનન્તિ ધૃતરાષ્ટ્ર નિબોધ તાન્ ।

મત્તઃ પ્રમતઃ ઉન્મત્ત શ્રાન્તઃ ક્રુદ્ધો બુભુક્ષિતઃ

ત્વરમાણશ્ચ લુબ્ધશ્ચ ભીતઃ કામી ચ તે દશ ।

તસ્માદેતેષુ સર્વેષુ ન પ્રસજ્જેત પંડિતઃ ॥ ૬૧૬

મદીરા પીને ગાંડો થયેલો, વિષયલંપટપણથી આકુળ વ્યાકુળ, ધાતુના દોષથી વૈકલ થયેલો, થાકી ગયેલો, કોપી, ભુખ્યો, ઉતાવળો, લોભી, બીકણ અને કામી આ દશજણા ધર્મને જાણતા નથી. માટે પંડિતોએ આ દશનો સમાગમ તજવો. ૬૧૫ ૬૧૬

સર્વ લોકો ડાને નમે છે ?

યઃ કામમન્યૂ પ્રજહાતિ રાજા પાત્રે પ્રતિષ્ઠાપયતે ધનં ચ ।

વિશેષવિચ્છ્રુતવાન્ શ્વિપ્રકારી તં સર્વલોકઃ કુરુતે પ્રણામમ્ ॥

૬૧૭ (૩૦ પૃ૦)

સુધન્વા પોતાના પુત્રને કહે છે:—

જે રાજા કામ અને ક્રોધને તજે છે, સુપાત્રને ધન આપે છે, ઉંચકે નીચને જાણે છે, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે

છે, અને ઝટ ઝટ કામ કરે છે તેને સઘળા લોકો પ્રભુભ કરે છે. ૬૧૭

સમગ્ર રાજલક્ષ્મીનું રહેઠાણ.

જાનાતિ વિશ્વાસયિતું મનુષ્યાન્ વિજ્ઞાતદોષેષુ દધાતિ
વંદ્યમ્ ।

જાનાતિ માત્રાંચ તથા ક્ષમાઙ્ચ ત તાદૃશં શ્રીર્જુષતે સમગ્રા ॥

પ્રભને વિશ્વાસી બનાવવાનું જે રાજા બાણે છે અપરાધ બાણીને તેને સજા કરે છે, અપરાધ પ્રમાણેજ સજા કરવાનું પ્રમાણુ બાણે છે, તેમજ ક્ષમા કરવી તે પણ બાણે છે તેવા રાજાને સમગ્ર રાજલક્ષ્મી સેવે છે. ૬૧૮

ધીરવીરના લક્ષણો.

સુદુર્બલં નાવજાનાતિ કશ્ચિદુક્તો રિપું સેવતે બુદ્ધિપૂર્વમ્ ।
ન વિગ્રહ રોચયતે ષલસ્યૈઃ કાલે ચ વો વિક્રમતે સ ધીરઃ ॥

જે કોઈ પણ અતિ દુર્બળનું અપમાન કરે નહિ. સાવધાન થઈ શત્રુઓના છિદ્ર બાણુવા માટે બુદ્ધિપૂર્વક વર્તન રાખે, બળવાન સાથે કળુઓ કરવાની ઇચ્છા ન કરે અને સમયપર પરાક્રમ કરી બતાવે તેને ધીરવીર કહેવો.

૬૧૯

કલિનાશક કીર્તન.

કર્કટકસ્ય નાગસ્ય દમયન્ત્યા નલસ્ય ચ ।

ઋતુપર્ણસ્ય રાજર્ષેઃ કીર્તન કલિનાશનમ્ ॥ ૬૨૦

કર્કોટક નાગનું, દમયંતીનું, નળરાજનું અને રાજર્ષિ
ઋતુપર્ણનું સ્મરણ અથવા કીર્તન કલિનો નાશ કરે છે. ૬૨૦

બહુ દોડા દોડ કરવાથી લક્ષ્મી મળે નહિ.

મા ધાવ મા ધાવ વિનૈવ દૈવં નો ધાવનં સાધનમસ્તિ

લક્ષ્મ્યાઃ ।

ચેત્ધાવનં સાધનમસ્તિ લક્ષ્મ્યાઃ શ્વા ધાવમાનોઽપિ લભેત
લક્ષ્મીમ્ ॥

હૈ જીવ? તું ભાગ્ય વગર દોડા દોડ કર નહિ. બહુ
દોડા દોડી કરવી એ લક્ષ્મીનું સાધન નથી. જો કદાચ તે
લક્ષ્મીનું સાધન હોત તો શ્વાન પણ દોડા દોડ કરી લક્ષ્મી
પ્રાપ્ત કરી શકે.

માત્ર એકલો જીવળ કર્મને અનુસરીને જાય છે.

ધનાનિ ભૂમૌ પશવશ્ચ ગોષ્ઠે માર્યા ગૃહદ્વારિ જનઃ શ્મશાને ।
દેહશ્ચિતાયાં પરલોકમાર્ગે કર્માનુગો ગચ્છતિ જીવ ષકઃ ॥

ધન ભૂમિમાં પડ્યું રહે છે, પશુઓ ગોઠમાં બાંધ્યા
રહે છે, સ્ત્રી ઘરના આંગણમાં રહે છે, લોક સ્મશાનમાં
રહે છે અને કલેવર ચિતામાં પડ્યું છે ફક્ત એકલો જીવ
પોતાના કર્મ પ્રમાણે પરલોક માર્ગે ચાલ્યો જાય છે.

પૂર્વે કરેલાં પુણ્યોજ પોતાના સંરક્ષક છે

• અને જને શત્રુજલાગ્નિમધ્યે મહાર્ણવે પર્વતમસ્તકેવા ।

સુપ્તં પ્રમત્તં વિષમસ્થિતં વા રક્ષન્તિ પુણ્યાનિ પુરાકૃતાનિ ॥

વનમાં, લોકોમાં, શત્રુઓમાં, જળમાં, અગ્નિમાં, મહા-
સાગરમાં અને પર્વતની ટોચપર સુતેલો હોય, પ્રમાદથી
રહી ગયો હોય, અથવા વિષમ સ્થિતિમાં હોય તેવાનું
પૂર્વના પુણ્યોજ રક્ષણ કરે છે. ૬૨૩

દૈવની ગતિ વિચિત્ર છે તેમાં કપોત કપોતીનો સંવાદ

“ શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્ ”

કાન્તં વક્તિ કપોતિકાકુલતયા નાથાન્તકાલોઽધુના
વ્યાધોઽધો ધૃતચાપસજ્જિતશરઃ શ્યેનઃ પરિભ્રામતિ ।
ઈત્થં સત્યહિના મદ્ભટ્ ઇષુણા શ્યેનોઽપિ તેનાહત
સ્તૂર્ણ તૌ નુ યમાલયં પ્રતિ ગતૌ દૈવી વિચિત્રા ગતિઃ ॥

કોઇએક કપોત પંખીની સ્ત્રી પોતાના સ્વામી કપોતને
આકુળ વ્યાકુળપણથી કહેવા લાગી કે-હો નાથ ! હવે
આપણો અંતકાળ પાસે આવ્યો કારણ કે નીચે ધનુષ્ય
ઉપર બાણ ચડાવીને એક શિકારી ઉભો છે અને આપણી
ઉપર બાજ પક્ષી લમે છે. આવી ઘટના બની રહી છે
તેવામાં એકાએક તે શિકારીને સર્પ ડંસ થયો. એટલે
ધનુષ્યપર ચડાવેલું બાણ એકાએક છટક્યું અને તેથી

પેણું બાજ પક્ષી મરણ પામ્યું અને શિકારી પણ મુઝ્યો.
અને કપોત કપોતીકા બંને બચી ગયાં. અહો ! દૈવની
ગતિ વિચિત્ર છે? ૬૨૪

નક્ષત્ર સૂચક કેને કહેવો.

અવિદિત્વૈવ યઃ શાસ્ત્ર દૈવજ્ઞત્વં પ્રપચતે ।

સ પંક્તિદૂષકઃ પાપો જ્ઞેયો નક્ષત્રસૂચકઃ ॥ ૬૨૫

[નર્ગ:] ચારાહ:

જ્યોતિષ શાસ્ત્ર બધા વિના જે જોશીપણું મેળવે છે
તે ખરેખર પક્તિને દૂષણ દેનાર પાપી ગણાય છે. તેને
નક્ષત્ર સૂચક બોલવો. ૬૨૫

નક્ષત્ર સૂચકના કહેવા પ્રમાણે વર્તનારની દશા.

નક્ષત્રસૂચકોદ્દિષ્ટમુપવાસં કરોતિ યઃ ।

સવ્રજત્વંધતામિત્તં સાર્ઙ્ગમૃક્ષવિહંવિના ॥ ૬૨૬

[નર્ગ:]

નક્ષત્ર સૂચકે બતાવેલા ઉપવાસો વગેરે જે કરે છે તેઓ
તે નક્ષત્ર સૂચકની સાથે અંધતામિત્ત નામના નર્કમાં
બંધ છે. ૬૨૬

બ્રહ્મધાતીનું લક્ષણ.

પ્રાચક્ષિત્તં ચિકિત્સાં ચ જ્યોતિષં ધર્મનિર્ણયમ્ ।

વિના શાસ્ત્રેણ યો જ્ઞયાત્ તમાહુર્બ્રહ્મધાતકમ્ ॥ ૬૨૭

(વિ० ઘં०)

પ્રાયશ્ચિત્તને, ચિકિત્સાને, જ્યોતિષને અને ધર્મ નિર્ણયને જે માણસ તે તે શાસ્ત્ર બણ્યા વિના કહે છે તે પ્રહ્લ-
ધાતી કહેવાય છે. ૬૨૭

કોણુ કોણુ પાપ નાશ કરે છે ?

“માલિની.”

દશદિનકૃતપાપં હંતિ સિદ્ધાન્તવેત્તા
ત્રિદિનજનિતમંહસ્તંત્રવેત્તા નિહન્તિ ।
કરણભગણવેત્તા ચૈકરાત્રૌત્યપાપમ્
જનયતિ બહુ પાપં ચૈકનક્ષત્રસૂચી ॥ ૬૨૮

[મુક્તાવલી]

સિદ્ધાંત શાસ્ત્ર બાળુનાર પુરૂષ દશ દીવસ સુધી કરેલાં
પાપને નાશ કરે છે. તંત્ર શાસ્ત્ર બાળુનાર પુરૂષ, ત્રણ
દીવસના પાપને નાશ કરે છે. કરણ તથા ભગણુને બાળુનાર
પુરૂષ એક રાત્રિનું પાપ નાશ કરે છે પરંતુ કેવળ નક્ષત્ર-
સૂચી તો ઘણા પાપો ઉત્પન્ન કરે છે. ૬૨૮

આવો રાજ અણ્ણત મહાત્મા જેવો છે.

પ્રાપ્યાપદં ન વ્યથતે કદાચિદુદ્યોગમન્વિષ્ણતિ ચાપ્રમત્તઃ ।
દુઃસં ચ કાલે સહતે મહાત્મા ધુરંધરસ્તસ્ય જિતાઃ

સપત્નાઃ ॥ ૬૨૯

જે રાજા આપત્તિમાં આવતાં છતાં પણ કદી શો-
કરતો નથી અને હંમેશાં સાવધાનપણે ઉદ્યોગ કરવાની
ઘચ્છા કરે છે અને સમયપર દુઃખ પણ સહન કરી લે છે.
તે રાજાને મોટો મહાત્મા માનવો અને તેના શત્રુઓ તો
શૂતાચલાજ છે એમ જાણવું. ૬૨૬

નિરંતર સુખી કેણુ ?

अनर्थकं विप्रवासं ग्रहेभ्यः पापैः संधिं परदारामिमर्षम् ।
दंभं स्तैन्यं पैशूनं मद्यपानं न सेवते यश्च सुखी सदैव ॥

જે માણસ ઘરમાંથી નીકળી ફેકટ પ્રવાસ કરતો
નથી. પાપીઓની સાથે કદી પણ મિત્રતા રાખતો નથી.
પરસ્ત્રીઓનું સેવન કદી પણ કરતો નથી. પાખંડી નથી
ચોરી કે ચાડીઆપણું કરતો નથી અને મદિરાપાન કરતો
નથી તે નિરંતર સુખી છે. ૬૩૦.

॥ श्री कृष्णार्पणमस्तु ॥

નકો ધર્મદા અને ધર્મનીતિના પુસ્તકો પ્રગટ
કરવામાં વપરાશે.

✧ પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણાં. ✧

સુરત-૧૦ રતનલાલ ખડતાવરલાલજી,
ઠે. મહીધરપુરા જદાખાડી.

,, ચંદુલાલ મૂળશંકર સ્ટેશનરી મર્ચન્ટ,
ઠે. ખરાનપુરી બાગોળ.

,, હરિલાલ એન્ટ પ્રાણલાલની કું. પુસ્તકો વેચનાર
ઝાંપાખજાર તાર ઓપ્રીસની સામે
તથા જાણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી
મળશે.

અમદાવાદ-૭૮ લક્ષ્મીશંકર પુરૂષોત્તમ,
ઠે. માણેકચોક ઘાંચીની પોળ.

,, મંગળેશ્વર ગીરજશંકર,
સોના ચાંદીના દાગીનાની દુકાને.
ઠે. માંડવીની પોળ.

જન્મોત્તરી બનાવવાનો ઉત્તમ ગ્રંથ

જાતક ચંદ્રિકા.

મૂળ શ્લોક. અન્વય. ઉદાહરણ તથા ગુજરાતી
ભાષાંતર સાથે.

કોઈની પણ મદદ વિના જન્મોત્તરી બનાવવી
તથા ફળાદેશ જાણવા માટે આ ગ્રંથ
ધણેજ ઉપયોગી છે.

કીંમત ફક્ત દોઢ રૂપીયા.

માત્ર થોડીકજ નકલ બાકી છે. માટે તરત મંગાવી લો.

મળવાનું કેકાણું:—

શાસ્ત્રી ગંગાશંકર મંછાશંકર

મહાધરપુરા દાસગીયાનો મહેલો—મુરત.

